

УДК 78(436)Шуберт
DOI 10.32461/2226-3209.2.2024.308432

Цитування:

Чжан Цзюньсун. Нові тенденції жанрової еволюції романтичної фортепіанної сонати: соната Es-Dur D 568 Ф. Шуберта. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 2. С. 349–354.

Чжан Цзюньсун,
аспірант Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
<https://orcid.org/0000-0001-8824-1674>
312024707@qq.com

Zhang Junsong. (2024). New tendencies of genre evolution of romantic piano sonata: F. Schubert's Sonata E flat major D 568. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 2, 349–354 [in Ukrainian].

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ЖАНРОВОЇ ЕВОЛЮЦІЇ РОМАНТИЧНОЇ ФОРТЕПІАННОЇ СОНАТИ: СОНАТА ES-DUR D 568 Ф. ШУБЕРТА

Мета роботи – виявити жанрово-стильову специфіку Сонати для фортепіано Es-dur, D 568 Франца Шуберта в контексті жанрової еволюції романтичної фортепіанної сонати. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні загальнонаукових методів, а також спеціальних методів сучасного музикознавства: музикознавчо-історичного; джерелознавчого; жанрово-стильового; узагальнюючого тощо. Провідними методами роботи стали музично-текстологічний та структурно-функціональний, спрямовані на виявлення основних циклічних та стильових особливостей фортепіанної сонати Es-dur, D 568 Франца Шуберта. **Наукова новизна** роботи полягає в осмисленні нового підходу Франца Шуберта до трактування сонатного циклу, що відображає пошуки раннього романтика і відбиває романтизм та ґрунтовному аналізу фортепіанної сонати Es-dur, D 568 композитора. **Висновки.** Доведено, що соната Франца Шуберта Es-dur засвідчує новий підхід до сонатного циклу та жанрову еволюцію романтичної фортепіанної сонати, котра відображає романтичну філософію. Це вже чотиричастинна соната, де тонально відрізняється лише друга частина, решта частин створені в основній тональності. Три частини циклу написані у різних видах сонатної форми: перша частина – сонатна форма; друга частина – у формі трип'ятичастинній із рисами сонатності та рондальності; фінал – у сонатній формі з епізодом замість розробки. Для багатьох елементів характерна багатотемність та тональна визначеність. У першій частині велике значення мають зв'язки та сполучні побудови контрастного типу, з якими поєднуються всі теми сонатної форми. Друга частина фортепіанної сонати єдина створена в мінорній тональності, що відповідає VI ступеню та вносить скорботний, але спокійний настрій. Третя частина сонати – досить традиційний Menuetto, написаний в основній тональності. Для фіналу характерна багатотемність, але не контрастна, яка доповнює єдиний лірико-танцювальний образ.

Ключові слова: романтизм, композиторська творчість, принципи мислення, стиль, сонатний цикл, фортепіанна соната, музичний тематизм.

Zhang Junsong, Postgraduate Student, Department of Music Theory and Composition, Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

New tendencies of genre evolution of romantic piano sonata: F. Schubert's Sonata E flat major D 568

The purpose of this work is to reveal the genre-stylistic specificity of Franz Schubert's Piano Sonata in E flat major, D 568 in the context of the genre evolution of the romantic piano sonata. **The research methodology** consists in the application of general scientific methods, as well as special methods of modern musicology: musicological and historical; source scientist; genre and style; generalising. The leading methods of work were musical-textological and structural-functional, aimed at identifying the main cyclical and stylistic features of Franz Schubert's piano sonata E flat major, D 568. **The scientific novelty** of the work consists in understanding Franz Schubert's new approach to the interpretation of the sonata cycle, which reflects the searches of the early romantic and reflects romanticism, and a thorough study of the composer's piano sonata in E flat major, D 568. **Conclusions.** It is proved that Franz Schubert's sonata in E flat major testifies to a new approach to the sonata cycle and genre evolution of the romantic piano sonata, which reflects romantic philosophy. This is already a four-part sonata, where only the second part differs tonally, the rest of the parts are created in the main key. The three parts of the cycle are written in different types of sonata form: the first part is in sonata form; the second part is in a three- to five-part form with sonata and rondal features; the finale is in sonata form with an episode instead of an elaboration. Many elements are characterised by polytheism and tonal determination. In the first part, connections and connecting constructions of the contrasting type, with which all the themes of the sonata form are combined, are of great importance. The second part of the piano sonata is the only one created in the minor key, which corresponds to the VI degree and brings a mournful but calm mood. The third part of the sonata is a fairly traditional

Menuetto, written in the main key. The finale is characterised by polytheism, but not contrast, which complements the single lyrical and dance image.

Keywords: romanticism, composer's creativity, principles of thinking, style, sonata cycle, piano sonata, musical thematics.

Актуальність теми дослідження. Важливу частину творчої спадщини Франца Шуберта займають фортепіанні сонати. До цього жанру композитор звертається набагато частіше за своїх сучасників. Фортепіано з його великими виразовими можливостями давало композитору значний простір для передачі найтонших відтінків душевних переживань. Зміни, що відбувалися в музичному мистецтві впродовж першої половини XIX століття торкнулися і жанрів фортепіанної музики, зокрема сонатного. Під впливом ідей романтизму змінювався зміст музичних творів, зокрема зростало тяжіння до передачі внутрішнього світу особистості, складного комплексу емоцій та почуттів. Франц Шуберт стоїть один (самотньо) у розвитку історичного періоду початкового романтизму. Його фортепіанна творчість унікальна й неповторна. Усі сонати композитора є самостійними, глибоко осмисленими творами. У зразках сонатного циклу Ф. Шуберта проявляється зв'язок, як із класичними традиціями, так і пошуки романтичних тенденцій. Аналіз чотиричастинної Сонати Es-dur D 568 допоможе осмислити унікальний підхід Ф. Шуберта до трактування сонатного циклу та нові тенденції жанрової еволюції романтичної фортепіанної сонати.

Аналіз досліджень і публікацій. Цікавість музикознавців до творчої спадщини Франца Шуберта почала зростати ще з першої половини XX століття, зокрема в іноземних наукових працях досліджуються біографія та творча діяльність композитора. Це доробки У. Дамса [5], Ф. Брауна [4], Р. Пітру [7] та інших. Широком охопленням матеріалу і, водночас, ґрунтовним опрацюванням деталей вирізняється монографічне дослідження одного із найбільших музикознавців XX століття А. Ейнштейна [6]. Вивченням творчості Франца Шуберта займалися сучасні українські дослідники, такі як: І. Карачевцева [1], А. Тарабанов [2], О. Щоголева [3]. Проте коло наукових інтересів дослідників зосереджено переважно на дослідженні вокальних творів композитора, сонатна фортепіанна творчість залишається недостатньо вивченою.

Мета дослідження – виявити жанрово-стильову специфіку Сонати для фортепіано Es-dur, D 568 Ф. Шуберта в контексті жанрової еволюції романтичної фортепіанної сонати.

Виклад основного матеріалу. Соната Es-dur D 568, Op. 122. спочатку була написана (первинний варіант сонати – тричастинна, без менуету) в тональності Des-dur, яка містила велику кількість знаків – 5 бемолів та до Шуберта практично не використовувалась як основна тональність сонати. Вірогідно, що композитор прийшов до «класичнішого» Es-dur в кінцевому варіанті сонати піддавшись впливу видавців, котрі задля більшої доступності для виконавців зазвичай друкували твори в простих тональностях (що дуже важливо).

Дослідник і виконавець творчості Ф. Шуберта Белла Хартман зазначає, що соната Des-dur D 567 і її партнер соната Es-dur D 568 є майже ідентичними. Соната D 567 була написана в червні 1817 року, а пізніше транспонована та перероблена у D 568. Але дотепер незрозуміло, коли ж саме вона була трансформована, зокрема «традиційно вважалося, що редакція відбулася незабаром після того, як була почата перша версія, можливо, обидві версії формуються одночасно. Однак, нещодавно було знайдено, що соната D 568 була завершена значно пізніше, у 1826 році, що свідчить про нетипове рішення Шуберта переглянути роботу, написану в минулому. Докази цієї теорії є переконливими, але це лише теорія» [8].

Соната Es-dur багатотемна та вже чотиричастинна (лише друга частина відрізняється тональністю, решта частин написані в основній тональності). Відзначається яскравим образним змістом й стрункою формою:

- 1 ч. – Allegro moderato, Es-dur;
- 2 ч. – Andante molte, g-moll;
- 3 ч. – Menuetto Allegretto, Es-dur;
- 4 ч. – Allegro moderato, Es-dur.

Перша частина (Allegro moderato, мі-бемоль мажор, 3/4) займає 258 тактів – сонатна форма, менуетного жанру; досить традиційно створена (з погляду сучасних знань формоутворення). Експозиція багатотемна з традиційним тоніко-домінантовим співвідношенням тематизму та тоніко-тонічним – у репризі, належить до традиційного класицизму. Проте відчувається і наявність романтичних рис: багатотемність, періодичне порушення квадратності цих тем, їх контрастність, не завжди традиційність внутрішньої будови тематизму, велика кількість зв'язок і побудов (любов до

сполучного матеріалу все активніше відчувається у Шуберта).

Соната та її перша частина починається у характерному для Шуберта жанрі менуету. Шляхетна витонченість головної теми, з її контрастною інтонаційністю (сходженням по звуках тонічного тризвуку, потім заповнення-компенсація октавним стрибком на квінтовий звук) і типовий танцювальний менуетний ритм, своєрідна класична будова (проста контрастна) відтворюють характерні риси музики

віденських класиків кінця XVIII, початку XIX століття.

Проте, будова головної партії (ГП) дещо не стандартна, але притаманна для Франца Шуберта, так як взаємодія речень у періодах полягає у перенесенні на октаву вище (у першій частині) та на октаву нижче (у другій частині). Друга частина головної партії контрастна до першої, завдяки ламентівській секвентній низхідній лінії, а її завершення є продовженням музичного образу першої частини, що закінчується досконалим кадансом.

Таблиця 1

Схема будови Головної партії першої частини

A	B
16	12
8 + 8	6 + 6
a + a 1 (на октаву вище)	b + b 1 (на октаву нижче)
Es-dur	Es-dur

Сполучна партія (C – 4+4+4 – c+c1+d) не повторюється у репрізі, але на її основі будується розширена заключна. Вона цікаво вирішена в тональному співвідношенні: однойменна тональність (es-moll) приводить до доміантної (B-dur), яка також завершується досконалим кадансом.

Перша побічна тема м'яка, граціозна, але трохи жвавіша, ніж головна тема. Елементарна гомофонно-гармонічна фактура ускладнена хвилеподібною гармонічною системою супроводу. ІПП написана у формі великого періоду. Друга побічна тема (ІІП) розвивається варіаційно, причому тема переміщується з басового голосу у верхній, а супровід близький до ІПП. У заключному розділі експозиції поєднуються уривки з висхідної головної теми з акордами сполучної теми, з фігураціями другої побічної, створюючи форму періоду з доповненнями. Експозиція повторюється двічі, зберігаючи класичні традиції.

Для розробки характерні раптові динамічні контрасти (pp, f, p, mf) на трансформованому матеріалі головної партії, сполучної і першої побічної елемент e, e1; з тональним планом F-dur, As-dur, Es-dur, Ges-dur, es-moll, B-dur. З настанням репрізи відновлюється спокій і стриманість початку, та й у головну тему завдяки варіюванню вносяться нові відтінки.

У першій частині великого значення набувають зв'язки та сполучні побудови контрастного типу. З одного боку, для першої частини характерна багатотемність, з іншого – точна репріза, що повторює всю експозиційну тематичну систему, але з певними тональними

варіантами. Усі теми контрастно-похідні інтонаційно, фактурно, ритмічно. Експозиція повторюється двічі із варіантними вольтами. Тональний план сонатної форми – класичний. Лише всередині теми зустрічаються відхилення, що охоплюють різні тональності.

У другій частині фортепіанної сонати (Andante molto, соль мінор, 2/4) переважають скорботні, але спокійні настрої. Ця частина створена в єдиній у циклі мінорної тональності, яка відповідає VI ступеню щодо основного. Також лише ця частина циклу випадає із системи основної тональності. Друга частина сонати написана в три-п'ятичастинній формі, в якій явно відчувається сонатність, зокрема, риси рондо-сонатної форми: A – B – A1 – B1 – A2 + код.

У музиці першого розділу, яка асоціюється з головною партією, часто зустрічаються чуттєві інтонації, на зразок зітхань, що нагадують лірику XVIII століття. Характерна також початкова побудова (півтора такту), яка визначається досконалим кадансом: T – D7 з секстою, що переходить у квінту – T. Такий початок показовий для танцювальних жанрів: підтвердження тоніки на самому початку, потім розгортання.

Головна партія (ГП) сповнена імпровізаційності, після початкового імпульсу відбувається постійне варіантне змінювання. Головна партія створена в не традиційній двочастинній формі: A – B (a + a 1; b). Тут перша частина розімкнена, складається з трьох аналогічних імпульсів, наприкінці з зупинкою на доміанті з ферматою (12 тактів). Друге речення – похідне, скорочене до 8 тактів,

містить кульмінацію на ДДVII6/5 і завершується досконалим кадансом g-moll. Третя частина контрастна та теж стверджує основну тональність перерваним кадансовим зворотом: K64 – D7 – VI. Але, попри контрастність, частина похідна від кадансового звороту попереднього матеріалу. В цілому відчувається похідність від старовинних вокальних форм: a + a + v.

Надалі з'являється контрастний матеріал – сполучна партія в тональності VI ступеня – період з варіантними реченнями, що завершуються двома ферматами.

Несподівано вривається новий образ – активний, драматично-напружений, що асоціюється з побічною партією у сонатній

формі, тобто з епізодом у рондальній формі. Ця побічна-епізод внутрішньо контрастний: постійно змінюються f та p, а також тональна нестійкість – Es – f; f – та перехід до g. Загальний динамічний спад спричиняє повторення основної теми Andante, тобто головної партії. Вона скорочена до 12 початкових тактів, що модулюють g – B.

Повертається і сполучна партія, але у B-dur. Після цього ще раз, але вже в інших тональних сферах, повторюється драматичний епізод – побічна партія репризи. Оригінально повертається музичний матеріал рефрену головної партії – це останній тематичний матеріал – в.

Кода також вражає – низка кадансових зворотів на новій, синтезованій інтонаційності.

Таблиця 2

Схема будови другої частини Сонати Es-dur (Рондо-сонатна форма)

A	B	C	A1	B1	C1	A2	Кода
ГП	СП	ПП	ГП	СП	ПП	ГП	Кода
Пр. 3 ч.	Період	Період	Період	Період	Пр. 3 ч.	Період	Період
A B	C	D1	A1	C	D1	B1	E
12+8+8	c+c1	d + d 1	12	c 2+ c 3	d2 + d 3	8	
4+4+4 4+4 8	8+7	8 10+4	4+4+4	8 + 7	8 + 14	8	6
g g	Es	Es-f f-g	g-B B	B	B-f-c c-f-g	G	g

Третя частина сонати – **Menuetto** створена в основній тональності сонати. У ній композитор дотримується класичної повторності всіх частин, традиційної для складної тричастинної форми та жанру менуету.

Головна тема Менуету (Allegretto, мі-бемоль мажор, тобто основна тональність, 3/4) відзначена акордовим спокоєм і великою плавністю руху, але закінчують її більш енергійні, ритмічно гострі фрази. Саме ця чітка ритміка розвивається далі в

середньому розділі, надаючи йому стримано-енергійного характеру, причому ритмо-інтонаційний матеріал викладається в мелодії (4 т.), потім у тенора (4 т.). Реприза – динамічна, варіантно посилюється октавним дублюванням мелодичної лінії.

Тріо повністю ґрунтується на чіткій інтонаційній ритміці, що розвивається в середньому розділі складної тричастинної форми (у тріо). Реприза точна – da capo.

Таблиця 3

Схема третьої частини (Складна тричастинна форма)

A – B – A1	C – D – C1 (тріо)	A (реприза) Da capo
Пр. 3 ч. форма	Пр. 3 ч. форма	Пр. 3 ч. форма
a b c c1 c2 d a1 b1 c3	e – e1; e2+ f e + e3	a b c c1 c2 d a1 b1 c3
4+4+4 4+4+4 4+4+4	5 + 5 4 + 6 5 + 5	4+4+4 4+4+4 4+4+4
12 + 12 + 12	10 + 10 + 10	12 + 12 + 12
Es c; c; Es Es	As-Es Des-As As	Es c; c; Es Es

У **фіналі** (Allegro moderato, мі-бемоль мажор, 6/8, 232 такти) Франц Шуберт із самого початку підкреслює танцювальну основу. Частина створена у сонатній формі з епізодом замість розробки. Для фіналу характерна багатотемність: наприклад, сполучні побудови (СП) різні в експозиції та репризи; дві теми побічної партії, епізод замість розробки, безліч

зв'язок та переходів. Але ця багатотемність не контрастна, а доповнює єдиний лірико-танцювальний образ.

Головна партія – цілісний образ, пов'язаний із жанром вальсу та з простою тричастинною формою. Вона цікаво трактована: перше речення (4 такти) завершується досконалим кадансом, як у

старовинних формах, даючи можливість подальшому розвитку. Середина побудована на розвитку інтонаційної сфери співу основної частини (3+3), модулює в тональність доміанти та завершується досконалим кадансом у B-dur. Репризу скорочено (4 т.).

Сполучна партія – інтонаційно оновлена, модулює у тональність мінорної доміанти (Es – b), що вже характерно для романтичного тонального плану сонатності.

Перша побічна партія – ІПП – компактна, вальсова, ніби продовжує розвивати лірико-танцювальну сферу головної. Дуетна поліфонія верхніх ліній, причому друга викладена терціями, супроводжується гармонічними фігураціями. Знову зруйновано попередньо запропоновану квадратність – 4 + 3 + 4 (b-moll – Des-dur) і далекий тональний план – доміанта мінорна та сьома низька мажорна.

Співуча друга тема побічної партії – ІІПП – дуже близька до пісні і досить розвинена, багатотемна, хоч і пов'язана інтонаційно та фактурно. Основний п'ятитакт заснований на вільній канонічній секвенції верхніх голосів, що супроводжуються такою самою гармонічною фігурацією, як і в ІПП.

Знову перший п'ятитакт завершується досконалим кадансом в Des-dur, а друге речення доповнене розвитком-переходом (від rr до ff), що призводить до досконалого кадансу B-dur. Активна зміна тематичного матеріалу по 4 такти, що весь час завершується досконалими кадансами, призводить до обрамлення темою ІІПП (е 2). Виникає відчуття постійних доповнень, заснованих на близькому тематичному та фактурному матеріалі.

У тій же драматургічній сфері лежить заключна партія – ІІІП – заснована на динаміці rrr. Вся експозиція повторюється двічі (класична традиція).

Витримуючи спочатку норми сонатної форми, композитор надалі замість розробки запроваджує жанрово-танцювальний епізод на новій темі, повній витонченості та тонкої виразності. Незважаючи на швидкий темп, тут явно проступають танцювальні риси – знову ж таки вальсу. Музичний матеріал побудований, як зазвичай у Шуберта, за принципом повтору, секвентності, варіантності... Після секвентного показу теми епізоду композитор запроваджує вільний розвиток, характерний швидше для концертних сонатних форм, що передують репризі.

Реприза повторює всі драматургічні перипетії експозиції, звичайно, в іншому тональному співвідношенні. Цікаво, що композитор використовує оновлену сполучну

партію, хоча інтонаційно похідну від експозиційної. Кода відображає специфіку мислення Шуберта: починається зі сполучно-перехідного матеріалу, що передбачає епізод (5,5 тактів), потім обрамляється основним матеріалом головної партії.

Фінал написаний у сонатній формі з епізодом замість розробки з повтореною експозицією. Для нього характерна багатотемність, але не контрастна, а вона доповнює єдиний лірико-танцювальний образ.

Наукова новизна роботи полягає в осмисленні нового підходу Франца Шуберта до трактування сонатного циклу, що відображає пошуки раннього романтика і відбиває романтизм та ґрунтовному аналізу фортепіанної сонати Es-dur, D 568 композитора.

Висновки. Отже, соната Ф. Шуберта Es-dur засвідчує новий підхід до сонатного циклу та жанрову еволюцію романтичної фортепіанної сонати, що відображає романтичну філософію. Це вже чотиричастинна соната, де тонально відрізняється лише друга частина, решта частин створені в основній тональності. Три частини циклу написані у різних видах сонатної форми: перша частина – сонатна форма; друга частина – у формі три-п'ятичастинній із рисами сонатності та рондальності; фінал – у сонатній формі з епізодом замість розробки. Для багатьох елементів характерна багатотемність та тональна визначеність.

Література

1. Карачевцева І. Скрипкові сонати К. Вебера, Ф. Шуберта, Ф. Мендельсона у музично-історичній ситуації 1810-1820 років : дис. ... канд. мист-ва : 17.00.03. Харків, 2015. 170 с.
2. Тарабанов А. Виконавський часопростір фортепіанних Сонат ор. 27 № 2 Л. ван Бетховена та D. 958 Ф. Шуберта. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. Харків. 2022. Вип. 62. С. 55–78.
3. Щьоголева О. Романтична інструментальна фантазія у творчості Ф. Шуберта та Р. Шумана: шляхи становлення жанру : автореф. дис ... канд. мист-ва : 17.00.03. Одеса, 2011. 18 с.
4. Brown M. Schubert, a Critical Biography. London : Macmillan, 1958. 414 p.
5. Dahms W. Schubert. Berlin : Published by Schuster & Loeffler, 1922. 342 p.
6. Einstein A. Schubert: a musical portrait. Oxford : Oxford University Press, 1951. 343 p.
7. Pitrou R. Franz Schubert. Vie intime. Paris : Editions Emile-Paul Frères, 1928. 261 p.
8. Hartmann B. Schubert. Complete sonatas with selected dances. URL: <https://www.belahartmann.com/brochure.html> (дата звернення: 12.03.2024).

References

1. Karachevtseva, I. (2015). Violin Sonatas by K. Weber, F. Schubert, and F. Mendelssohn in the Musical-Historical Situation of 1810-1820. Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Tarabanov, A. (2022). Performance Time-Space of Piano Sonatas op. 27 No. 2 by L. van Beethoven and D. 958 by F. Schubert. Problems of the Interaction of Art, Pedagogy and the Theory and Practice of Education, 62, 55–78 [in Ukrainian].
3. Shchoholieva, O. (2011). Romantic Instrumental Fantasy in the Work of F. Schubert and R. Shuman: Ways of Formation of the Genre. Extended Abstract of Candidate's Thesis. Odesa [in Ukrainian].
4. Brown, M. (1958). Schubert, a Critical Biography. London [in English].
5. Dahms, W. (1922.). Schubert. Berlin [in German].
6. Einstein, A. (1951). Schubert: a musical portrait. Oxford [in English].
7. Pitrou, R. (1928). Franz Schubert. Intimate life. Paris [in French].
8. Hartmann, B. (n.d.). Schubert. Complete sonatas with selected dances. Retrieved from: <https://www.belahartmann.com/brochure.html> [in English].

*Стаття надійшла до редакції 05.04.2024
Отримано після доопрацювання 07.05.2024
Прийнято до друку 15.05.2024*